

Luthers kurfyrste - Frederik den Vise

Frederik den Vise var Luthers kurfyrste i de kritiske år fra opslaget af de 95 teser mod afladen 1517 til hans død i 1525 - midt under bondekrigene.

Martin Luther havde i sin levetid med 3 forskellige kurfyrster at gøre - efter Frederiks død blev hans broder Johann kurfyrste til 1532 - derefter dennes søn Johann Friedrich til 1547.

Frederik den Vise er på mange måder en både spændende men også gådefuld skikkelse. Det er ham, der med sin beskyttelse af Luther i de kritiske år omkring rigsdagen i Worms 1521, er skyld i, at de reformatoriske tanker fik frit løb. Uden Frederiks værn, kunne reformationen have fået et ganske anderledes forløb.

Ja, efter Worms rigsdagen lader han Martin Luther bortføre til borgen Wartburg, så han bringes ud af offentlighedens søgelys - for en stund.

Når han også er gådefuld, skyldes det, at han ved at give Luther frit løb, også savede den gren over, han selv så omhyggeligt havde sat sig på. Med Luthers angreb på afladshandlen fjernedes nemlig også grundlaget for kurfyrstens store relikviesamling i Wittenberg Slotskirke, der var en gigantisk indtægtskilde for kurfyrstedømmet.

Frederik den Vise og Martin Luther så kun hinanden under Luthers forhør på Worms rigsdagen - Frederik fandt det klogest at holde sig på afstand af den opsætsige munk og professor. Han var meget bevidst om, at Luther havde gjort det nye universitet i Wittenberg berømt og meget søgt - men af politiske grunde fandt han det klogest ikke direkte at blive sat i forbindelse med den professor, som han fandt "alt for dristig".

Relationen mellem Luther og kurfyrsten formidledes derfor gennem Georg Spalatin, der som kurfyrstens fortrolige sekretær og nær ven af Luther, kom til at sidde i en nøglerolle under Luther-sagen.

Georg Spalatin

Frederik den Vise - "sapiientissimus" - var en kløgtig og nøgtern politiker i Det Tysk - romerske Rige under kejserens forsæde. Han var i nogle år kejserens rigsmarskal, dvs stedfortræder, når kejseren var fraværende - rollen tilkom naturligt Frederik som den mægtigste af de 7 kurfyrster i Tyskland. Kurfyrsterne valgte kejseren, som i 1519.

Frederik var fra sin opvækst præget af den humanistiske strømning i universitets - og åndsliv. Da han grundlagde sit senere så berømte universitet i Wittenberg i 1502, blev dets lærestole fortrinsvis besat af folk med tilknytning til humanismen. Wittenberg universitetet blev det unge universitet, der indoptog nye ideer og satte en ære i at give plads til unge talenter, som f.eks. Philip Melanchthon.

Hans altid loyale sekretær Georg Spalatin, som Luther kendte fra humanistkredsen i Erfurt, har haft betydelig indflydelse på kurfyrstens politik. I sit virke benyttede Frederik sig ofte af astrologien - en interesse mange humanister iøvrigt havde. Det kan forekomme os mærkværdigt, at hans politiske beslutninger ofte blev truffet med baggrund i horoskoper men det var almindeligt i samtiden.

Tilnavnet Den Vise skyldes hans politiske klogskab, altid var han afbalanceret i sin politik, hvor retskaffenhed var en grundpille. Han kunne have tendens til at tøve for længe, som Spalatin bemærker, men han ville gerne have det fulde overblik, inden han skred til handling. Han var en skarp analytiker af de indre-tyske forhold og i hele sin regeringstid undgik han helst den væbnede konflikt.

Allerede ved universitetets tilblivelse udviste Frederik stor selvstændighed, idet han delvis finansierede universitetets oprettelse ved at anvende store midler af tyrkerskatten - en meget direkte hån mod kejserens mandat til at forsvare de ydre grænser.

Frederik var et stærkt troende menneske og da han i sine unge år drog på pilgrimsrejse til Det hellige land, skrev han testamente, inden han sammen med andre fyrstelige drog afsted 1493 på en halvårig rejse, bl.a. med det formål at samle relikvier til den store samling i Wittenberg Slotskirke.

Han opholdt sig ofte i påskeugen på et kloster i kurfyrstendømmet.

Livet igennem var han stor kunstelsker, der foruden ansættelsen af Lucas Cranach også beskæftigede en hær af billedhuggere, metalstøbere, bygmestre, medaljørere, stenhuggere, designere og mange andre håndværkere - han har indlagt sig store fortjenester som velynder af kunst og videnskab.

Rigets forhold og kejsermagten

Skal man forstå Frederiks holdning i Luther-sagen, så må der bl.a. henvises til de almindelige tendenser i rigets forhold - Frederik er en af mange territorialfyrster i Det tyske Rige, der med stadig større vægt, hævder selvstændige interesser overfor kejseren, der i reformationsårene svækkes tilsvarende. På alle rigsdage hævder stænderne de utallige misforhold, hvorved både kejser og pave syntes at udbytte tyskerne på det skammeligste.

Der er altså i samtiden en voldsom splittelse mellem det universelle kejserdømme, som kejser Karl V. forfægtede og så den voksende selvstændighedsfølelse hos de tyske rigsfyrster - et skisma mellem centralmagten og territorialmagten.

Dette spiller naturligvis også ind i Lutherssagens forløb. Da Karl V. var blevet valgt til kejser i 1519, så han sig nødsaget til at indkalde Martin Luther til forhør ved rigsdagen i Worms 1521 - efter rigsdagen forlod kejseren igen Tyskland og rejste til Spanien - han var først tilbage i Tyskland til

rigsdagen i Augsburg 1530, da han imellemtiden var optaget af andre rigsansliggender. Derved var der et magt - tomrum, som Luthersagen kunne udvikle sig i gennem 9 år.

Forøvrigt er det et særligt kuriosum, at ved kejservalget i 1519 er Frederik den Vise selv kandidat til kejsertronen, eftersom paven og den franske konge Franz I. ikke ønskede en habsburger som Karl på kejsertronen. Frederik afslog dog valget og med sin egen stemme, til fordel for Karl, afgjorde han reelt kejservalget. Han hævdede at være for gammel til kejsertitlen, for sygdomsplaget, ofte uarbejdsdygtig - måske har han selv vurderet, at han heller ikke besad den tilstrækkelige kynisme og vilje til magtudøvelse til at bestride kejsereembedet. Under alle omstændigheder en gunstig situation at være i, som den foretrukne kandidat - et forhold der også kunne udnyttes politisk i årene efter. Den nye kejsers måtte underskrive en Wahlkapitulation, som Frederik havde stor indflydelse på - derved styrkedes territorialmagten og rigsstænderne på bekostning af kejsereembedet, en vigtig faktor i Luthersagens forløb.

kejser Karl V.

Snart så Frederik i både pave og kejser mægtige herrer, der kun ville udbytte og udnytte hans egne magtinteresser. Under Worms rigsdagen havde den pavelige nuntius Aleander beskrevet Frederik den Vise som "det fede murmeldyr med det mistroiske blik - den sachsiske basilisk, krybdyrenes konge".

Løvrigt lykkedes det Frederik at mødes med kejser Karl under rigsdagen og udvirke, at han ikke skulle underskrive Worms ediktet, der lyste Luther i rigens akt og at dette dokument ikke skulle offentliggøres i kurfyrstendømmet Sachsen - han har været sig bevidst at have en klemme på kejseren !

Mainz ærkebispesæde blev 1513 overtaget af Albrecht af Brandenburg, der kommer til at stå for Petersafladen, som Luther opponerer imod - Frederik har livet igennem et meget anstrengt forhold til den brandenburgske indflydelse i riget og ved Worms rigsdagen var det nær kommet til håndgribeligheder mellem Frederik og kurfyrst Joachim af Brandenburg - endnu en grund til Frederik den Vises holdning i Luthersagen.

Frederik har været skuffet over kejseren og følte sig ikke længere bundet af loyalitetshensyn. Men under hele Luthersagen spiller han sine kort med kløgt og list - derfor undgår han bevidst personlig kontakt til Luther men lader i stedet Georg Spalatin være mellemmand.

Private forhold

Frederik havde i sine yngre år haft ambitioner om at ægte kejser Maximilians datter, Margarete af Østrig - en forbindelse, som kejseren aldrig gav endeligt samtykke til.

Det var almindeligt, at enhver fyrste plejede dynastiske interesser - fyrstehuse knyttede ofte bånd ved ægteskaber, der kunne være nyttige, også politisk.

Kejser Karls yngste søster, Katharina, skulle efter overenskomst giftes med den sachsiske arveprins, Johann Friedrich, Frederiks nevø. Der forhandlede sågar om ægteskabet midt under rigsdagen i Worms 1521. Denne overenskomst blev dog opsagt af den nye kejser i 1524 - forventningen til den habsburgske kejser slog hurtigt om i skuffelse - og de to ovennævnte planlagte dynastiske ægteskaber mellem kurfyrster af Sachsen og kejserdømmet, der altså led skibbrud, har ganske sikkert haft stor indflydelse på Frederik den Vises politik overfor kejseren.

Frederik forbliver ungarliv igennem men har dog et forhold til en kvinde af lavere stand, Anna Wellerinn fra Mölsdorf, med hvem han får ihvertfald 3 børn. Vi kender de 2 sønner, Friedrich og Sebastian, kaldet Fritz og Bastel. Frederik vedkender sig børnene, de er ofte med på hans rejser og fungerer ofte som mellemlid, når folk ønsker sager fremmet hos kurfyrsten. Georg Spalatin må ofte forsvare kurfyrstens uægteskabelige status.

Da pave Leo X. i 1518 ønsker at købe sig til kurfyrst Frederiks støtte, i forsøget på at undgå habsburgeren Karls valg til kejser, tildeler han Frederik den gyldne rose, den højeste pavelige orden, og legitimerer ved samme lejlighed Frederiks 2 sønner fra deres illegitime herkomst. Alle kneb gælder, dengang som nu !

Martin Luther og Frederik den Vise

Vi ved, at omend kurfyrsten undgik personlig kontakt til Luther, var han overordentlig tilfreds med Luthers virke for det nye universitet - snart kom studenterne fra Rusland, Preussen, Nederlandene, England, Danmark, Sverige, Böhmen, Polen, Ungarn, Frankrig, Spanien, Grækenland osv. Byen Wittenberg voksede derfor hurtigt.

Da uroligheder tog til i Wittenberg med kirkestorm og deslige, mens Luther opholdt sig på Wartburg, lod Georg Spalatin kurfyrsten vide, Martin Luther ikke kunne stå bag, da han aldrig ville antaste øvrighedens magt. Det er da også Luther selv, der mod kurfyrstens vilje, vender tilbage til byen og får skabt ro.

Martin Luther skriver et personligt brev til kurfyrsten, da han er i færd med at bryde op fra Wartburg - og meddeler kurfyrsten dette. Det er et uhyre selvbevidst brev, der fortæller, at han nu agter at træde ind midt i oprøret i Wittenberg og lade uromagerne høre evangeliets tale og at han i denne sag føler sig højt hævet over alt, hvad kurfyrsten magter. Det er direkte tale til øvrigheden, selvbevidst ud over alle grænser og ihvertfald alt andet end ord fra en fyrsteknægt, som Luther senere blev kaldt, efter bondeoprøret.

I sit skrift fra 1523 Om den verdslige øvrighed skriver Luther, at evangeliet aldrig må regere verden - der må sværdet og Loven træde til !

Det er bevidnet, at kurfyrst Frederik har ladet Luthers skrifter sende til bl.a. maleren Albrecht Dürer, Erasmus af Rotterdam og til flere fyrsteventner.

Træsnit fra borgen Coburg - sidste halvdel af 1500 - Frederik den Vise og Martin Luther i fælles tilbedelse af korset

Vi ved, at kurfyrsten i 1520 rådførte sig med Erasmus af Rotterdam om Luthersagen - han mødte Erasmus i sit herberg i Köln - her skal Erasmus overfor Spalatin have anerkendt det berettigede i Luthers kirkekritik.

Da Luther skulle komme til rigsdagen i Worms, skrev han 25. jan. 1521 til Frederik den Vise, at han i ydmyghed ville være beredt til at give møde for rigsdagen "så mange i sandhed kan erfare, at jeg hidtil intet har skrevet og lært af en oprørsk, ubetænksom og uordentlig vilje og for timelig og verdslig æres og fordels skyld men alt, hvad jeg har skrevet og lært, det har jeg fremført og gjort efter min samvittighed, ed og pligt som en ringe lærer i Den hellige Skrift, Gud til ære, til frelse og salighed for kristenheden i almindelighed, den hele tyske nation til bedste, til udryddelse af de farlige misbrug og vantro, og til befrielse af hele den hellige kristenhed fra så mange uendelige, utallige, ukristelige og fordømmelige tyranniske indgreb, byrder og gudsbespottelser".

I 1523 henvendte Luther sig til sin kurfyrste og bad ham indtrængende om at indstille processjoner med Kristi legeme/blod, at opløse sin relikviesamling i Slotskirken og afskaffe den katolske messe. Kurfyrsten svarede aldrig og foretog sig intet.

Vi ved, at Frederiks sidste regeringsår formørkedes ved bondekrigenes udbrud - han tøvede længe med at sætte tropper ind - han skriver til sin broder Johann: "Måske har man givet de fattige anledning til oprør og især ved Guds ord - således bliver staklerne på mange måder besværet af os verdslige og gejstlige øvrigheder. Måtte Gud vende sin vrede fra os. Er det Guds vilje, så må det ske, at den jævne mand skal regere !"

Frederik den Vise med kurfyrstesværdet

Kurfyrsten oplever ikke Luthers hadefulde skrift *Mod de røveriske og morderiske bønder* - men at han havde mange grunde til at holde hånden over sin berømte professor Luther, er beskrevet ovenfor.

Det er også ganske vist, at han langt om længe, nemlig på sit dødsleje, gav ordre om at opløse Allerheiligenstift og derved nedlægge sin relikviesamling i Slotskirken.

Han modtog derpå nadveren "under begge skikkelser" - altså på evangelisk vis og nåede derfor at bekende sig til den reformatoriske sag på sit yderste. Spalatin var ene med sin kurfyrste og livlæger om dødslejet, hvor Frederik udåndede 5. maj 1525 - ugen efter blev bønderne massakreret i slaget ved Frankenhausen.

Man har været i tvivl, hvorvidt det er historisk korrekt, at Frederik på sit dødsleje så at sige bekendte sig til den evangeliske sag, ved at modtage nadveren under begge skikkelser, altså både brød og vin.

Sandsynligheden underbygges af, at Georg Spalatin er hans loyale og trofaste sjælesøger til det sidste.

Spalatin har længe søgt teologisk fordybelse i nadverspørgsmålet ved at søge tilbage i traditionen og der finde udsagn, der kan understøtte lægmandskalken. De afgørende argumenter finder han dog i indstiftelsesordene i Ny Testamente.

Han opfordrer fyrsterne til, at de tilskynder undersåtter til regelmæssig altergang. Han understreger kraftigt, at den der i nadveren ikke får vinen, fejrer nadver på uværdig vis. Det har altså ligget ham meget på sinde, at kurfyrst Frederik før sin død skal fejre nadver med brød og vin.

Ved sin død var kurfyrsten stærkt svækket - obduktionen viste, at lever og milt var ødelagt - han talte om uafslidelige smerter, søvnforstyrrelser og alskens besværligheder. Frederiks pessimistiske livssyn de sene år lader sig forklare med hans mange legemlige lidelser.

Frederik den Vise overlod styret til sin bror Johann - men han står tilbage som den store beskytter af reformatoren Martin Luther og dermed som den væsentligste faktor til, at de reformatoriske tanker fik så frit løb i de afgørende år.

Da Frederik den Vise døde 1525, var Wittenberg blevet grundigt forandret gennem 8 år - under Luthers indflydelse - der lærtes ikke længere skolastik ved universitetet men det var blevet Tysklands betydeligste universitet - munke og nonner havde forladt deres klostre - præster, munke og nonner havde giftet sig - messen var blevet rensset fra middelalderlige tilføjelser og blev fejret på tysk, nadveren uddelt under begge skikkelser - i stedet for tiggeri var kommet en fattigpleje, organiseret af byen – Slotskirkens relikviesamling udstilledes ikke mere.

August Strindberg lader i sit skuespil Nattergalen fra Wittenberg kurfyrsten true Luther: "Luther, du skal prædike mod Tetzal (afladskræmmeren) - hvorpå Luther svarer: "For seks uger siden havde jeg sagt: nej - men nu siger jeg: Ja og Amen og Gud velsigne kurfyrsten".

Kurfyrsten peger på relikvier og siger: "Rør ikke *mine* relikvier" - og Luther svarer: "Dem havde jeg tænkt mig at begynde med !".

Det er velbegrunderet, at han i dag kendes som Luthers kurfyrste.

Ole Dybro